

ПРИРОДА АВТОРСЬКОЇ СЕНСОРИКИ ЯК ІМАНЕНТНОЇ ВЛАСТИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Грабович М. В.

ВСТУП

У зв'язку з розвитком лінгвокогнітивного підходу до мови в сучасній лінгвістиці спостерігається зростання інтересу до феномену перцепції. Як стверджують когнітологи, без звернення до сприйняття не може бути вирішене жодне ключове завдання когнітивної науки¹, оскільки «когніція охоплює будь-які форми осягнення світу, а вони починаються з перших контактів людини з навколишнім середовищем»².

Так, осмислення зазначеної проблематики віднаходимо у працях як українських, так і закордонних дослідників. Так, у вітчизняній науці авторській сенсоричі та її функційності в художньому тексті присвячено дослідження О. Волошиної³, І. Гайдаєнко⁴, Т. Ковальової⁵, О. Костюченко⁶, А. Пермінової⁷, К. Тулюлюк⁸. Активно осмислена заявлена проблема в російській лінгвістиці, що підтверджують, зокрема, роботи О. Авдєвниної⁹, Т. Борейко¹⁰, О. Дроботун¹¹,

¹ Кубрякова Е. Части речи с когнитивной точки зрения. Москва : ИЯ РАН, 1997. С. 48.

² Там само.

³ Волошина О. Роль сенсорної лексики у створенні художньої образності (на матеріалі англійської прози) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 1994. 24 с.

⁴ Гайдаєнко І. Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя : Запоріж. держ. ун-т. 2002. 16 с.

⁵ Ковальова Т. Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 1999. 18 с.

⁶ Костюченко О. Формування сенсорних образів на основі нюхових відчуттів : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 19.00.01. Київ, 2003. 19 с.

⁷ Пермінова А. Відтворення англійської сенсорної лексики в українських віршових перекладах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. Київ, 2003. 20 с.

⁸ Тулюлюк К. Лінгвопрагматика сенсоризмів у гендерному вимірі (на матеріалі англійськомовної прози початку ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Чернівці, 2016. 20 с.

⁹ Авдєвнина О. Категория восприятия и средства ее выражения в современном русском языке : автореф. дис. ... докт. філол. наук. Москва, 2014. 38 с.

О. Житкова¹², С. Каричанкової¹³, Л. Крюкової¹⁴, О. Ломоносової¹⁵, Н. Муравьовой¹⁶, В. Яцковського¹⁷ та ін. Серед представників зарубіжної лінгвістики до вивчення закономірностей використання сенсорної семантики в художніх текстах зверталися В. Чейф¹⁸, Е. Есрок¹⁹, А. Квятковська²⁰, Ж. Фоконьє²¹.

Проблема сприйняття – одна з важливих проблем гуманітарних досліджень. Здатність людини сприймати реальний світ належить до її фундаментальних здібностей поряд зі спроможністю відчувати, уявляти, думати, розуміти. Результати процесів сприйняття (чуттєві відчуття, уявлення і перцептивні образи) пов'язані один з одним. Цей зв'язок сформований на основі набутого досвіду.

Результати перцепції містять інформацію стосовно антології світу, відібрану за допомогою когнітивних механізмів свідомості. У дослідженні перцептивної семантики номінативних одиниць важливим залишається питання про те, якими особливостями наділений навколишній світ і як вони вербалізуються в мовленні.

Перцептивна лексика є результатом безпосередньої взаємодії людини зі світом, отже, несе в собі інформацію про цей світ, про

¹⁰ Борейко Т. Ситуация тактильного восприятия: способы представления в системе русского языка и в языковом сознании индивида : дис. ... канд. филол. наук. Омск, 2006. 224 с.

¹¹ Дроботун А. Лексика обоняния в языке художественной прозы М.А. Шолохова. Москва, 2006. 186 с.

¹² Житков А. Функционально-семантическое поле восприятия запаха и синестезия одорической лексики в произведениях И.А. Бунина. Екатеринбург, 1999. 190 с.

¹³ Карычанкова С., Крюкова Л., Хизначенко А. Поэтическая картина мира сквозь призму категории перцептивности. Брно, 2016. 230 с.

¹⁴ Крюкова Л. Ситуация восприятия и способы ее репрезентации в поэтическом тексте (на материале поэзии Серебряного века) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Томск, 2003. 20 с.

¹⁵ Ломоносова А. Семантико-синтаксическая организация высказываний со значением восприятия и их функционирование в художественном тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург, 2004. 18 с.

¹⁶ Муравьева Н. Категория перцептивности в семантике глагола и в тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2008. 18 с.

¹⁷ Яцковский В. Роль процессов зрительного и слухового восприятия в формировании языковой картины мира : На материале английского языка : дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2005. 340 с.

¹⁸ Chafe W. Prosody and functional units of language. *Talking Data: Transcription and Coding in Discourse Research*. Hillsdale ; London, 1993. P. 33–44.

¹⁹ Esrock E. Discourses of sight and touch. *Semiotica*. 1994. № 102. P. 149–155.

²⁰ Kwiatkowska A. The Visuo-Spatial Determinants of the Natural Language. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1997. 216 p.

²¹ Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language. Cambridge Univ. Press, 1994. 190 p.

можливості людини оперувати нею у своїй практичній діяльності. Семантика номінативних одиниць сприйняття характеризується насамперед антропоцентричністю і взаємозумовленістю всіх сфер діяльності свідомості.

Оскільки, якщо говорити гіпотетично, увесь об'єктивний світ опановується людиною шляхом відчуттів за допомогою органів почуттів, світ і повинен виступати як об'єкт вивчення; але, усвідомлюючи нереальність даного постулату, для додання об'єктові реальних обрисів повинні бути застосовані методи, які дадуть можливість відносно повного опису зазначеної сфери знання. Через сприйняття людини здійснюється відображальна функція мови.

Перцептивні дієслова (*бачити, дивитися, чути, слухати, відчувати, нюхати, пробувати, чіпати*) є одиницями дослідження в цій роботі. Вони беруть участь у виконанні мовою не лише епістемічної функції, а й когнітивної: нарівні з мовою вони виконують роль інструменту пізнання.

Сприйняття можна визначити як сполучну ланку між дійсністю й мисленням людини. Будь-які зовнішні подразники, стаючи фактом свідомості, трансформуються й осмислюються згідно зі сформованими розумовими категоріями.

Саме способи мислення регулюють «правильність» відображення дійсності²². Отже, дієслова сприйняття, що утворюють структуру в літературному тексті, розглядаються в нашій роботі як об'єкт когнітивного дослідження.

Мета дослідження – визначення функційності одиниць лексико-семантичного поля сприйняття в англomовних літературних текстах.

1. Лексико-семантичне поле сприйняття в сучасній англійській мові

Термін «поле» уведений у лінгвістику Г. Іпсеном у 1924 р. У практиці лінгвістичних досліджень найбільш ґрунтовно виявилися ідеї поля, викладені німецьким ученим Й. Тріром.

Учений застосовує заявлене поняття до лексичного поля, яке у трактуванні вчених дістало назву *поле Тріра*. Мова з позицій синхронного аналізу, згідно з думкою П. Філіна, являє собою стабільну замкнуту систему, у якій «усе набуває змісту лише із цілого»²³. Виходячи із цього, дослідник робить висновок про те, що слово саме

²² Краткий словарь когнитивных терминов / Е. Кубрякова и др. Москва : МГУ, 1997. 245 с.

²³ Филин Ф. О новом толковом словаре русского языка. *История советского языкознания*. Москва : Высшая школа, 1981. С. 255–260.

собою, поза зв'язком з іншими словами, не має сенсу. Воно набуває сенсу тільки тому, що його мають інші, суміжні з ним слова.

Усю систему мови Й. Тріра ділить на два типи полів:

- 1) поняттєві поля;
- 2) словесні поля.

Аналізовані поля містять компоненти, де компоненти словесного поля цілком покривають компоненти поняттєвого поля. На думку Л. Васильєва, визнання паралелізму між поняттєвим і словесним полями, отже, між планом змісту і планом вираження, зумовило головну помилку Й. Тріра, що полягає в ідеалістичному підході до співвідношення мови, мислення й навколишньої дійсності, у повному неприйнятті ним значення слова як самостійної одиниці²⁴.

Справді, значення слів формуються в мові, вони є ідіотетичними на противагу поняттям, на основі яких будується семантичне поле Тріра, що отожднюється ним із поняттєвим полем. Водночас раціональне зерно в розгляді аналізованої проблеми під таким кутом зору є.

Як слушно підкреслює С. Кацнельсон, «процес закріплення, вираження й розкриття понять протікає, як відомо, у словах, і завдання дослідження полягає в тому, щоб з опертям на факти семантичної своєрідності мов показати, як за умов цієї своєрідності стає можливим реальний підхід від слова і його значення до поняття»²⁵. У зв'язку із цим науковець розглядає «протилежність понять, що шукають вираження в мові», визначаючи її як «поняттєве поле».

Отже, слова, згідно з поглядом Й. Тріра, існують у свідомості людини за групами, утворюючи якусь смислову сферу. Не випадково, на думку А. Залевської, у таких полях лексика об'єднана за семантичним принципом: а виділення групи в Й. Тріра відбувається з опертям на задане поняття, а не на слова з їхньою конкретною семантикою. Це приводить до того, що поняттєве поле Й. Тріра змінюється підходом до поля із психолінгвістичних позицій у дослідженнях І. Мещанінова, у яких висувається поняття «словесного поля», що складається з лексем, пов'язаних найрізноманітнішими відносинами²⁶.

У результаті аналізу науковці виділяють такі типи лексичних мікросистем: лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, синонімічний ряд, антонімічна група, тематична група, асоціативне поле.

²⁴ Васильєв Л. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1971. № 3. С. 105–113.

²⁵ Кацнельсон С. Содержание слова, значение и обозначение. Москва : Языки славянской культуры, 2001. С. 13.

²⁶ Мещанinov И. Понятийные категории в языке. *История советского языкознания*. Москва : Высшая школа, 1981. С. 56–61.

Так, Ф. Філін на позначення словесних семантичних полів уживає термін «лексико-семантична група» (далі – ЛСГ). Під ЛСГ науковець розуміє «лексичні об'єднання з однорідними, порівнюваними значеннями», що становлять «специфічне явище мови, зумовлене перебігом її історичного розвитку»²⁷.

Крім того, міжрівневі об'єднання, засновані на спільності семантики, кваліфікуються в лінгвістичній літературі як лексико-семантичні, лексико-граматичні, функційно-семантичні поля. Основою ж таких об'єднань є поняттєва категорія, сутність якої викладається у працях І. Мещанинова²⁸.

Людський чинник, пов'язаний із поняттям «поле», породжує питання про те, як відображаються в мові різні аспекти особистості учасників комунікації. Провідним серед цих аспектів є прагматичний, у рамках якого передбачається розгляд питання використання мови для впливу на учасників комунікативної діяльності. Так, із прагматичних позицій досліджує текст як основну одиницю спілкування А. Мецлер. Науковець визначає механізм впливу, що складається у виявленні, з одного боку, залежності вживання мовних одиниць від мети відправника тексту, а із другого – характеру й ступеня впливу на одержувача²⁹.

У лінгвістичних дослідженнях вітчизняних і закордонних науковців поле розглядається у двох аспектах:

- 1) як феномен мовної системи;
- 2) як лінгвістичний метод дослідження.

Теорії поля докладно досліджені у працях Г. Щура. Згідно з думкою науковця, польовий підхід передбачає парадигматичні та синтагматичні відносини між елементами поля. Науковець виділяє фонемні, морфемні, лексичні, семантичні, словотвірні, функційно-семантичні поля, поле множинності, заставні, істоти/неістоти, а також макро- і мікрополя. Відзначимо, однак, що зазначені поля розглядаються в метамовному аспекті.

У трактуванні Г. Щура поле – лінгвістичний феномен, інакше кажучи, науковець висуває метод поля щодо лінгвістики як науки, виключає це поняття зі сфери відношення до самої мовної системи. Не випадково в запропонованій ним класифікації полів виділяється словесне лінгвістичне поле і поняттєве лінгвістичне поле з

²⁷ Філін Ф. О новом толковом словаре русского языка. *История советского языкознания*. Москва : Высшая школа, 1981. С. 255–260.

²⁸ Мещанинов И. Понятийные категории в языке. *История советского языкознания*. Москва : Высшая школа, 1981. С. 56–61.

²⁹ Мецлер А. Прагматика коммуникативных единиц. Кишинев : Штиинца, 2009. 103 с.

парадигмальними й синтагмаальними відносинами між їхніми елементами³⁰.

На наш погляд, спочатку поле формується в самій мові, а потім уже проєктується на лінгвістику, становлячи один із переважних її наукових методів. Попри всю різноманітність класифікацій поля, що наявні в лінгвістичних дослідженнях, домінувальним залишається погляд на поле як на лексичну (словесну) систему у працях Е. Косеріу, С. Кацнельсона, Ю. Караулова. Правда, у дослідженнях С. Кацнельсона поле представлене як поняттєва система, сутність якої полягає у «протиставленні понять, які шукають вираження в мові»³¹. За такого підходу до поля, однак, втрачається одна з основних властивостей поля – специфіка його в різних мовах.

Дотепер у лінгвістичній літературі немає одностайності щодо дефініційної характеристики поля. Так, К. Гулига, Є. Шендельс визначають поле як сукупність взаємодіючих засобів, що утворюють лексико-граматичну систему, відсуваючи тим самим на другий план інші мовні засоби, що беруть участь у формуванні поля, зокрема семантичні³². Згідно ж із поглядами більшості науковців, сутність поля полягає у взаємодії складових частин його семантичних компонентів.

Польовий метод, завдяки якому встановлюються лексико-граматичні поля, дає змогу виробляти класифікацію частин мови в мовній системі. На польову природу частин мови вказують такі науковці, як В. Адмоні, І. Іванова, М. Стерніна. Згідно з думкою М. Стерніної, частини мови мають всі ознаки польової структури, оскільки:

- а) до певної частини мови включаються слова із загальним категорійним значенням, що виконують у мові однакові функції;
- б) усередині кожної частини мови виділяються ядерні та периферійні компоненти;
- в) різні частини мови здатні накладатися одна на одну, утворюючи зони поступових переходів і демонструючи тим самим один із законів мовного поля³³.

Польовий підхід до частин мови дає змогу напрацювати їх класифікацію та вирішити цілу низку спірних питань, що стосуються віднесеності того чи того розряду слів до певної частини мови.

³⁰ Шур Г. Теория поля в лингвистике. Москва : Наука, 2003. 256 с.

³¹ Кацнельсон С. Содержание слова, значение и обозначение. Москва : Языки славянской культуры, 2001. С. 13.

³² Гульга Е., Шендельс Е. Прагматика лексические поля в современном немецком языке. Москва : Изд-во МГУ, 2003. 167 с.

³³ Стернина М. К проблеме категориальной полисемии. *Синтаксический аспект языковых единиц*. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2011. С. 167–172.

Як зазначає В. Адмоні, у величезній кількості слів, наявній у кожній мові, виділяється певний розряд, який «комплексно має певний набір» граматичних ознак і не має жодних інших граматичних ознак»³⁴. На периферії цього розряду перебувають інші слова, які мають низку із цих ознак і водночас мають інші граматичні ознаки. Ці лексико-граматичні класи слів і становлять категорію частин мови.

Висунуту думку науковець підтверджує на основі аналізу числівника в німецькій мові. Аналізуючи різні розряди числівників, він приходять до висновку про те, що у співвідносності між ними наявна ознака граматичної системності, на основі якої утворюється «така лексико-морфологічна єдність, яка у своїй цілісності не може увійти ні в яку частину мови, отже, сама постає особливою частиною мови»³⁵. Ядро, центр цієї частини мови становлять кількісні числівники, а периферію – усі інші його розряди, оскільки вони мають додаткові граматичні ознаки й пов'язані з іншими частинами мови. Отже, віднесення порядкових числівників до категорії числівників правомірне й визначається польовою природою цієї частини мови як лексико-граматичного класу слів.

Отже, семантичне поле розглядається в сучасній лінгвістиці як сукупність семантичних одиниць, пов'язаних із тим самим набором понять або об'єктів зовнішнього світу.

У дослідженні мови в системно-структурному плані вдаються до польового підходу, що міцно увійшов до складу сучасних методів дослідження різних галузей і рівнів мови. Дослідження поля, розпочате Г. Іпсеном, Й. Тріром, В. Порцигом, Л. Вайсгербером, Р. Мейером, активно продовжене у працях Е. Мунена, Ж. Матора, Ю. Караулова, Г. Щура, О. Бондарка, Є. Шендель та ін., і нині представлене в лінгвістиці у формі парадигмальних, синтагмальних, асоціативних, поняттєвих, морфосемантичних, функційно-семантичних полів. Розроблені лінгвістичні польові концепції істотно модифікували наявні уявлення дослідників щодо окремих підсистем мови та закономірностей її організації, перетворивши цю методикку на один із провідних і продуктивних напрямів сучасної лінгвістичної науки.

Польовий метод дав змогу структурувати лексико-фразеологічний фонд, диференціювати його на складники, встановити їхню ієрархію (поля, субполя, мікрополя, лексичні ряди), вичленувати ядро й периферію поля, виявити семантичну дистанцію між членами поля і, урешті-решт, визначити унікальність окремо взятих значень у всьому

³⁴ Адмони В. Полевая природа частей речи. *Вопросы теории частей речи*. Ленинград : Наука, 1968. С. 98–106.

³⁵ Там само.

багатстві їхніх граней. Кожна мовна одиниця на цій основі може бути представлена як «автономний і неповторно своєрідний світ»³⁶.

Саме розгляд семантики мови на гіперлексичному рівні дає змогу детальніше проаналізувати її на рівні власне лексичному; макро- і мікрорівень аналізу постають тісно взаємопов'язаними і взаємозумовленими.

2. Функційність сенсорної семантики в художньому тексті

Дієслова традиційно розмежовуються на дієслова дії та стану, а вже їх, у свою чергу, поділяють на неакційні й акційні. Неакційні дієслова диференційовані на статичні, що позначають ситуацію, – ситуативні дієслова, й динамічні, що позначають процеси й події, а акційні – на процесуальні й події.

У результаті аналізу в семантичній структурі перцептивних дієслів прийнято виділяти загальні для всіх груп дієслів сприйняття семи: «здатність перцептивного сприйняття», «постійне функціонування здатності», «володіння перцептивною здатністю», «каузація цієї здатності». Перші дві загальні семи уможливають виділення двох архісем: стану та дії. Далі виокремлюють диференційні семи: для стану – результативність, для дії – цілеспрямованість.

Здатність сприймати світ за допомогою певного органу відчуття – це нецілеспрямований процес (*бачити, чути, відчувати, нюхати, відчувати*), а дієслова із семою «використовувати здатність сприйняття» позначають цілеспрямований процес (*дивитися, слухати, пробувати, стосуватися*). Другі позначають дію завдяки тому, що включають сему «воля» і «намір»³⁷. Відсутність зазначеної семи в перших дієслів розширює їхню специфіку, дозволяючи цим дієсловом подвійне вживання: вони входять до групи симетричних дієслів.

Jane sees = Jane is not blind.

Джейн бачить = Джейн не сліпа

Jane does not see = Jane is blind.

Джейн не бачить = Джейн сліпа.

Вивчаючи структуру поля, необхідно відзначити, що досліджуване поле являє собою чітко організовану систему, компоненти якої характеризуються загальною інваріантною ознакою. Поле сприйняття – це багатовимірне утворення, що включає декілька мікрополів обмеженого розміру, відповідних п'ятьом видам чуттєвого

³⁶ Апресян Ю. Интегральное описание языка и системная лексикография. *Избранные труды*. Т. II. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1995. С. 303.

³⁷ Пешковский А. Русский синтаксис в научном освещении: зрительное восприятие + знание. Москва : Гос. учебно-педагогическое изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1956. С. 68.

сприйняття – зоровому, слуховому, смаковому, нюховому і тактильному³⁸.

Найважливішою в семантичній структурі поля є його ієрархічна організація – гіпергіпонімічні або гіпонімічні смислові відносини всередині поля, що пронизують лексичну систему будь-якої мови. В ієрархічно організованій групі головним словом є ідентифікатор (за термінологією Ш. Баллі)³⁹. У ролі ідентифікатора досліджуваного семантичного поля постає ім'я поля, яке є словом із найбільш містким значенням, що відображає – за можливості в загальному вигляді – зміст усього передбачуваного поля.

Вимоги до ідентифікатора зводяться до такого: він не повинен бути багатозначним і емоційно забарвленим, експресивним, метафоричним, це слово не має бути терміном і мати якийсь певний денотат. За своїм обсягом ідентифікатор є ширшим від значень інших слів і охоплює за змістом всі елементи нижчих рівнів. Зазвичай він здатний замінити інші елементи поля⁴⁰.

З погляду позиційної лінгвістики ідентифікатор – це слово з повною відповідністю означального й означуваного знака, у якому концентровані основні категорійні ознаки, і він розташовується в центрі відповідного поля мовної системи. Потрібно також зазначити, що в семантичному змісті членів одного семантичного поля дієслів сприйняття є сема, яка називається інтегральною. Вона є спільною для всіх належних до його складу лексичних одиниць і постає підставою для польового об'єднання.

Так, перцептивні дієслова *бачити, чути, нюхати, мацати* та ін. виявляють інтегральну сему «сприймати», вона і є підставою для польового об'єднання слів, тому називається інтегральною, тобто слугує ідентифікатором лексико-семантичного поля дієслів сприйняття⁴¹. Теоретично ця сема, як видно з аналізу, у найбільш чистому вигляді знаходить вияв у змісті ідентифікатора, інакше кажучи, гіперонімів семантичного поля. У самій назві цього терміна акцентована ідея ієрархічно головного слова, а його особлива роль у структурній організації лексики розкривається на тлі слів, пов'язаних видовою залежністю, тобто гіпонімів, пов'язаних, своєю чергою, відносинами сурядності⁴².

³⁸ Денисенко В. Семантическое поле как функция. *Филологические науки*. 2002. № 4. С. 44–52.

³⁹ Балли Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1955. 416 с.

⁴⁰ Денисенко В. Семантическое поле как функция. *Филологические науки*. 2002. № 4. С. 44–52.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

Аналіз показав, що, наприклад, в англійській мові стосовно досліджуваного семантичного поля чіткі гіперонімічні ознаки виявляються в дієслова *perceive* – «сприймати», «відчувати». Це дієслово з історичного погляду характеризується стійкістю в матеріальному й семантичному аспектах, має досить високу частотну характеристику й необхідні інваріантні ознаки. Воно виявляє здатність до заміщення дієслів, які стосуються всіх інших органів почуттів, як це видно з таких прикладів:

It was, as you perceive, a terrible thing that I promised, but what was it compared to what I might gain by compliance.

Семантичний обсяг гіперонімів є ширшим, ніж семантичний обсяг гіпонімів. Інакше кажучи, організація лексичної парадигми передбачає систему протиставлень, наявність підрядного або сурядного зв'язку. Звідси впливає важливе для концепції семантичного поля розуміння структури поля: сукупність одиниць, що називається семантичним полем, постаючи системно-структурним об'єднанням, передбачає певну структурну організацію, а саме: ядро, центр і периферію, які перебувають в ієрархічних відносинах, тобто у відносинах підрядності⁴³.

Ядро поля репрезентоване своєрідними яскравими лексемами, дієсловами, що входять до сфери сприйняття, що мають конкретне значення, імена, що позначають функції органів сприйняття й охоплюють п'ять актів сприйняття. Здебільшого це одиниці з найбільш узагальненим поняттєвим змістом, це – доміанти семантичного поля дієслів сприйняття, що посідають у свідомості носіїв мови провідне місце й характеризуються частотною вживаністю, нейтральним забарвленням. У ядрі поля зосереджена максимальна концентрація полевтвірних інтегральних семантичних ознак⁴⁴.

Ядро поля перебуває в центрі його координат. Перцептивні дієслова англійської мови *to see, to look, to hear, to listen, to smell, to sniff, to taste, to touch, to feel*, як і їхні латинські прототиби: *videre* – «бачити», *aspicere* – «дивитися», *audire* – «чути», *auscultare* – «слухати», *olfacere* – «нюхати», *odorari* – «нюхати», *sapere* – «відчувати на смак», *gustare* – «пробувати на смак», *tangere* – «відчувати», *temptare* – «обмацувати», що позначають елементи сенсорного досвіду, становлять прототипне ядро всієї мовної системи сприйняття. На думку провідних лінгвістів, найважливішим внеском у сучасну теорію значення є концепція прототипного структурування семантичних категорій⁴⁵.

⁴³ Денисенко В. Семантическое поле как функция. *Филологические науки*. 2002. № 4. С. 44–52.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само.

Онтологія навколишнього світу відображена у свідомості людини у формі категорій, до кожної з яких належить відома група об'єктів навколишнього світу. Ці об'єкти певним чином організовані, структуровані. Центром категорії є психологічно найбільш виділені об'єкти, тому відповідно до наявності / відсутності найважливіших категорійних ознак ці об'єкти розташовуються ближче або далі від центру⁴⁶.

Якщо враховувати позиційний принцип організації семантичного поля, то всі лексичні одиниці, що входять до ядра відповідного поля, належать до мовної системи і мають екстремальну відповідність двох сторін знака, означального й означуваного компонентів, плану вираження й плану змісту.

Польовий метод опису лексичного складу мови дає змогу систематизувати лексичні одиниці із загальним компонентом «сприйняття» і представити позицію цих одиниць всередині поля залежно від близькості / віддаленості їх розташування від ядра. Важливим для концепції семантичного поля є поняття центру поля. Центр поля становить ділянку зосередження основного семантичного потенціалу семантичного поля, він охоплює інші одиниці, що покривають сферу сприйняття, але не ввійшли до ядра. У центрі зосереджені основні ідіотнічні явища.

Третє коло – периферія семантичного поля дієслів сприйняття. Периферія – це поступові переходи від одних рівнів організації поля до інших, часткові перетини, загальні сегменти, вона може бути ближньою, далекою і крайньою (граничною). Далеку і крайню (граничною) периферію становлять одиниці, здатні входити і в інші семантичні поля. У периферійних зонах спостерігається неповний набір з ознак і можливе їх ослаблення в найбільш віддалених від ядра ділянках поля⁴⁷.

Семантика сприйняття, що реалізується в багатьох мовних одиницях і категоріях, пов'язана з поняттям «дійсність» насамперед через суміжне й нібито тотожне останньому поняття «реальність». Реальність же може бути представлена у двох її основних аспектах: як відчуття безпосередності контакту суб'єкта зі світом (реальність того, що відбувається) і як саме буття, сам світ, у якому ми існуємо (об'єктивна реальність).

⁴⁶ Rosch E. Human categorization. *Studies in Cross-Cultural psychology*. New York : Academic Press, 1977. Vol. 1. P. 37.

⁴⁷ Малкина Л. Принципы организации лексического состава художественного текста. *Единство системного и функционального анализа языковых единиц* : сборник научных трудов. Белгород : БелГУ, 1998. С. 153.

Психологи стверджують, що реальність як відчуття виникає на початковому етапі когнітивного процесу – етапі сприйняття, емпіричного пізнання: сприйняття – це чуттєве пізнання, яке «суб'єктивно видається безпосереднім», для якого характерно «специфічне переживання прямого контакту зі світом і відчуття реальності сприйманого»⁴⁸. Поява цього почуття зумовлена фізіологічністю контакту – обов'язковою умовою будь-якого виду перцепції, адже сприйняття характеризується сенсорно-емпіричною природою: воно детермінується впливом об'єктів навколишнього середовища на органи чуття живої істоти.

Реальність як буття відрізняється неоднорідністю форм, моделей, сфер свого вияву. Уже саме поняття реальності в тому вигляді, у якому воно сформувалося і використовується у філософській науці, вказує на цю різноплановість буття: «У сучасному науковому пізнанні термін «реальність» використовується для позначення того чи того аспекту або фрагмента універсуму, що становить предметну площину відповідної науки (фізична реальність, біологічна реальність, мовна реальність і т. ін.)»⁴⁹. Реальність як дійсність, що оточує людину, теж безпосередньо пов'язана із процесом сприйняття світу.

Психологи розглядають констатовані аспекти реальності-буття як рівні організації існування людини, що визначають її як суб'єкт сприйняття. «У фізичній системі відносин суб'єкт виступає як отілеснена істота, «занурена» в речовинно-оформлене абіотичне середовище. <...> У межах біологічної системи відносин <...> дійсність відкривається живій істоті не у формі предметів споглядання, а у формі предметів потреб і дій. <...> У рамках соціальної системи суб'єкт постає як особистість»⁵⁰. У соціальній дійсності «виняткового розвитку досягає комунікативна функція, а взаємодія людини зі світом підпорядкована законам суспільного життя»⁵¹. Тут можна доповнити – зокрема системі цінностей і уявлень, що відбиваються і в мові.

Незважаючи на те, що «на рівні соціальної перцепції природний пласт її організації виявляється знятим»⁵², усі рівні буття утворюють

⁴⁸ Лекторский В. Эпистемология классическая и неклассическая. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 121.

⁴⁹ Философский энциклопедический словарь. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. С. 548.

⁵⁰ Барабаншиков В. Проблемы психологии восприятия. URL: <http://journal.iph.ras.ru/baraban.html> (дата звернення: 21.04.2020).

⁵¹ Там само.

⁵² Там само.

«єдність когнітивної сфери»⁵³, що становить предмет соціальної психології, яка вивчає сприйняття більше як результат, а не як процес⁵⁴. Отже, соціальна дійсність рівною мірою з іншими аспектами існування людини визначає специфіку сприйняття та пізнання, й уявлення про нього не можуть не відбитися в перцептивних мовних значеннях.

Злитість рівнів буття як «єдність когнітивної сфери», що відбилася в мові, реконструюється в аналізі семантики перцептивної лексики. Концептуалізація соціальної дійсності здійснюється насамперед у дієсловах, що означають різні види сприйняття: *бачити, дивитися, чути, слухати, відчувати* і т.ін. Порівняння ж їхніх вторинних значень дає змогу виділити ті характеристики, які репрезентують уявлення про будову суспільства, соціальної ієрархії, відносини між людьми. І головною такою характеристикою можна вважати спілкування – міжособистісну взаємодію людей за допомогою мови.

Як відомо, серед значень, породжених чуттєвим сприйняттям світу, «найбільш розвиненими й тонко диференційованими є поняттєві еквіваленти зорових вражень. Зорове сприйняття світу відіграє велику роль у формуванні поняттєвої сфери і відповідно мовної семантики»⁵⁵.

Сему соціальної взаємодії у формі спілкування ми виділяємо насамперед у слів, що позначають цей вид перцепції. Так, зміст дієслів *бачити* і *бачитися* включає значення, марковані соціальним контактом, коли не може не бути спілкування.

Проміжний характер цих значень виявляється у відсутності ментального результату – логічного висновку з перцептивних вражень, у певній поверховості такого роду сприйняття мови: так, чути новину не означає їй повірити, її прийняти. Тому можливе поєднання дієслова *чути* в цьому значенні з найменуваннями мовленнєвих жанрів невеликого обсягу й не дуже складного змісту: *чути плітку, чути легенду, чути новину, чути оголошення, чути історію, що сталася з ним під час подорожі в Азію. Але неможливо: чути курс тригонометрії, чути історію Стародавнього світу, чути риторiku* тощо.

⁵³ Агеев В., Андреева Г. М. Исследование перцептивных процессов в социальной психологии. URL: <http://ru.psychology-online.net/articles/doc-1271.htm> (дата звернення: 21.04.2020).

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Арутюнова Н. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. С. 42.

ВИСНОВКИ

Дослідження семантичного поля дієслів сприйняття, ужитих в англomовних художніх текстах, показало, що між ядром і периферією здійснюється розподіл виконуваних полем функцій: частина функцій припадає на ядро, частина – на периферію. На периферії поля сприйняття перебувають маргінальні одиниці з контекстуально зумовленими значеннями. Межі між ядром і периферією, а також окремими зонами периферії є розмитими, нечіткими, конститuentи поля можуть належати до ядра одного поля й периферії іншого поля та навпаки.

Становище кожного елемента в семантичному полі дієслів сприйняття, вжитих в англomовних художніх текстах, можна визначити таким чином: що більше диференційних сем містить елемент, то він далі перебуває від центру. Різні поля частково накладаються одне на одного, утворюючи зони поступових переходів. Дієслова сприйняття, що реалізують змішані або неперцептивні значення, належать до периферії семантичного поля.

Отже, лексико-семантичне поле дієслів сприйняття існує у формі ілогічно організованих ієрархічних структур. Воно складається з п'яти мікрополів. На чолі кожного мікрополя – дієслово, що є його гіперонімом, пов'язаним із певними гіпонімами.

Підсистеми всередині системи теж утворюють певну ієрархію. Вони упорядковані за важливістю залежно від обсягу інформації, що надходить через них до свідомості людини. Дієслова кожної із груп ієрархічно взаємопов'язані, утворюючи гіпер- і гіпонімічні відносини та формуючи всю систему сприйняття. Поле – структурно організоване утворення, але водночас поле не є замкнутою системою, а навпаки, становить відкрите об'єднання, межі якого розмиті й перетинаються із площинами інших полів, забезпечуючи цілісність всієї мовної системи.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена актуальним питанням, пов'язаними із вираженням семантики сприйняття в англійській мові. Виділено провідні погляди мовознавців щодо теорії польової організації мови. Проаналізовано лексико-семантичне поле дієслів сприйняття для встановлення функційності цих одиниць в ономасіологічному, когнітивному, семасіологічному аспектах. Розглянуто структуру поля дієслів сприйняття. Визначено закономірності функційності сенсорних дієслів у літературному тексті. Підкреслено, що сенсорні дієслова за частотністю свого вживання поділяються на центральні й периферійні. Виділено загальні для всіх груп дієслів сприйняття семи: «здатність

перцептивного сприйняття», «постійне функціонування здатності», «володіння перцептивною здатністю», «каузація цієї здатності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Авдєвнина О. Категория восприятия и средства ее выражения в современном русском языке : автореф. дис. ... докт. филол. наук. Москва, 2014. 38 с.

2. Агеев В., Андреева Г. Исследование перцептивных процессов в социальной психологии. URL: <http://ru.psychology-online.net/articles/doc-1271.htm> (дата звернення: 21.04.2020).

3. Адмони В. Полевая природа частей речи. *Вопросы теории частей речи*. Ленинград : Наука, 1968. С. 98–106.

4. Апресян Ю. Интегральное описание языка и системная лексикография. *Избранные труды*. Т. II. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1995. С. 303.

5. Арутюнова Н. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. С. 42.

6. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1955. 416 с.

7. Барабанщиков В. Проблемы психологии восприятия. URL: <http://journal.iph.ras.ru/baraban.html> (дата звернення: 21.04.2020).

8. Борейко Т. Ситуация тактильного восприятия: способы представления в системе русского языка и в языковом сознании индивида : дис. ... канд. филол. наук. Омск, 2006. 224 с.

9. Васильев Л. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1971. № 3. С. 105–113.

10. Волошина О. Роль сенсорної лексики у створенні художньої образності (на матеріалі англійської прози) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 1994. 24 с.

11. Гайдаєнко І. Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя : Запоріж. держ. ун-т. 2002. 16 с.

12. Гульга Е., Шендельс Е. Прагматика лексические поля в современном немецком языке. Москва : Изд-во МГУ, 2003. 167 с.

13. Денисенко В. Семантическое поле как функция. *Филологические науки*. 2002. № 4. С. 44–52.

14. Дроботун А. Лексика обоняния в языке художественной прозы М.А. Шолохова. Москва, 2006. 186 с.

15. Житков А. Функционально-семантическое поле восприятия запаха и синестезия одорической лексики в произведениях И.А. Бунина. Екатеринбург, 1999. 190 с.

16. Карычанкова С., Крюкова Л., Хизначенко А. Поэтическая картина мира сквозь призму категории перцептивности. Брно, 2016. 230 с.

17. Кацнельсон С. Содержание слова, значение и обозначение. Москва : Языки славянской культуры, 2001. С. 13.

18. Ковальова Т. Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 1999. 18 с.

19. Костюченко О. Формування сенсорних образів на основі нюхових відчуттів : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 19.00.01. Київ, 2003. 19 с.

20. Крюкова Л. Ситуация восприятия и способы ее репрезентации в поэтическом тексте (на материале поэзии Серебряного века) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Томск, 2003. 20 с.

21. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. Кубрякова и др. Москва : МГУ, 1997. 245 с.

22. Лекторский В. Эпистемология классическая и неклассическая. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 121.

23. Ломоносова А. Семантико-синтаксическая организация высказываний со значением восприятия и их функционирование в художественном тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург, 2004. 18 с.

24. Малкина Л. Принципы организации лексического состава художественного текста. *Единство системного и функционального анализа языковых единиц* : сборник научных трудов. Белгород : БелГУ, 1998. С. 153.

25. Мецлер А. Прагматика коммуникативных единиц. Кишинев : Штиинца, 2009. 103 с.

26. Мещанинов И. Понятийные категории в языке. *История советского языкознания*. Москва : Высшая школа, 1981. С. 56–61.

27. Муравьева Н. Категория перцептивности в семантике глагола и в тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2008. 18 с.

28. Пермінова А. Відтворення англійської сенсорної лексики в українських віршових перекладах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. Київ, 2003. 20 с.

29. Пешковский А. Русский синтаксис в научном освещении: зрительное восприятие + знание. Москва : Гос. учебно-педагогическое изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1956. С. 68.

30. Стернина М. К проблеме категориальной полисемии. *Синтаксический аспект языковых единиц*. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2011. С. 167–172.

31. Тулюлюк К. Лінгвопрагматика сенсоризмів у гендерному вимірі (на матеріалі англійськомовної прози початку ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Чернівці, 2016. 20 с.

32. Филин Ф.П. О новом толковом словаре русского языка. *История советского языкознания*. Москва : Высшая школа, 1981. С. 255–260.
33. Философский энциклопедический словарь. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. С. 548.
34. Щур Г. Теория поля в лингвистике. Москва : Наука, 2003. 256 с.
35. Яцковский В. Роль процессов зрительного и слухового восприятия в формировании языковой картины мира : На материале английского языка : дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2005. 340 с.
36. Chafe W. Prosody and functional units of language. *Talking Data : Transcription and Coding in Discourse Research*. Hillsdale ; London, 1993. P. 33–44.
37. Esrock E. Discourses of sight and touch. *Semiotica*. 1994. № 102. P. 149–155.
38. Kwiatkowska A. The Visuo-Spatial Determinants of the Natural Language. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1997. 216 p.
39. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language. Cambridge Univ. Press, 1994. 190 p.
40. Rosch E. Human categorization. *Studies in Cross-Cultural psychology*. New York : Academic Press, 1977. Vol. 1. P. 37.

Information about the author:

Hrabovych M. V.,
Master's Degree,
Assistant Lecturer at the Department of Foreign Languages
Vasyl' Stus Donetsk National University
4, Akademika Yanhelia str., Vinnytsia, 21000, Ukraine